

Illés Endre mindig felkészüt útjaira. Pontosan tudta, hol, mit akar megnézni, hol milyen látnivaló akad. Kissé adatszerű természetesen, amit leír, nem is az olvasóknak, alighanem csak saját magának jegyzi le a napi eseményeket, mégis elevenen, színesen, élvezhetően ír, úgy olvassuk, mint egy riportot, mint egy irodalmi-képzőművészeti naplót. Nemcsak két utazó mindennapi élete pereg le előttünk, hanem a városokról is, ahol járnak, érdekes képet kapunk. Sohasem száraz adatfelsorolás ez, hanem vonzó, mint egy regény, míg az egyik napot olvassuk, már várjuk a másnapi feljegyzéseket, eseményeket. Ott vagyunk Illésékkal az olasz városokban, velük járjuk az utcákat, múzeumokat, ülünk az éttermekben, nézzük a műemlékeket.

Szomorú része a könyvnek az első felesége haldoklásáról és haláláról szóló fejezet 1976-ból. Feleségének utolsó tizenkét napjáról értesülünk itt, valamint a halál utáni hetekről. Ez is részletes, pontos beszámoló a haldoklásról, halálról, hiába, látszik, hogy Illés Endre orvosnak tanult. Maga a napló, amely valószínűleg csak a szerzőnek készült, emlékeztetőként és megemlékezésésként, így, nyomtatásban, drámai súlyt kap, igazi szerepialommá változik.

Van egy érdekes mozzanata ennek a naplónak. K. E. halála után Illés Endre állandóan érzi nagy szerelmének jelenlétét, jeleket vél felismerni, még szellemidéző szeánszra is elmegy. Felesége halála után ugyanígy kap jeleket tőle, regisztrálja őket, engedi, hogy befolyásolják életét. – Több mint egy hónappal a haláleset után hagyja abba a feljegyzéseket – vagy a sajtó alá rendező csak ennyit vett fel a kötetbe? Erre a kérdésre nem kapunk választ a könyvben. Amit pedig kapunk, bármennyire intim jellegű is, az hozzájárul az Illés Endréről kialakított (vagy kialakítandó) képünkhöz, habár nagyon is igaza van Sótér Istvánnak, aki emlékezésében azt mondja, hogy „Mű és személy kiegészíti egymást, de a kettő közül mégis a mű mond többet”. S valóban, Illés Endre művei – novellái, esszéi, kritikái, karcolatái, drámái – mondanak róla is legtöbbet. S ha műveit olvassuk, Sótér egy másik tételének igazát is felismerjük: „Íróként magányban élt, hosszú ideig hallgatott, mert nem akart másképp szólni, mint ahogy adatott szólnia.” A kötetben szereplő Önéletrajzi jegyzetek (1986-ból) utolsó mondata is ezt látszik igazolni: „Eddig is mindent elárultam magamról novellákban, karcolatokban – miért ne szóljak nyílt vallomásban is?” Csakhogy ezek a jegyzetei is csupán halála után kerültek napvilágra – talán írói szemérmessége tartotta vissza életében a megjelentetéstől –, mindössze jó három nyomtatott oldalt tesznek ki, csak gyermekkoráról, nagyapjáról és apjáról szólnak – a többi néma csend...

S ebben a csendben is felrémlenek előttünk Illés Endre nemes vonásai.

TOMÁN László

MÉSZÖLY-VARIÁCIÓK

Mészöly Miklós: *Sutting ezredes tündöklése*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987

Mészöly legújabb novelláskötetének címadó elbeszélésében, annak már második lapján feltűnik egy, a történethez szorosan hozzátartozó gyűrű, amelyet az ezredes

szerelmétől, Privorszky Crescence-től kapott. A sárga mellény zsebébe bevarrt gyűrű „története olyan kerek, mint a telihold”. A nyelvileg egyszerű hasonlat koncentrikus jelentésköröket indít el az elbeszélésben (a fülszöveg érdekes módon regénynek nevezi a *Sutting ezredes tündöklését!*) A kerekésre, bekereteződésre, zártságra már néhány mondattal előbb is találunk utalást: (Sutting) „Úgy tapasztalta, hogy egy idő múlva a vér is bekereteződik, mint az üveg alá tett zöld posztócskán a titokzatosan hajdani tölgyfalevelek.” Ezt követi a szikár gyűrűhasonlat. Maga a gyűrű is a kerekesség, a befejezettség jelképe, s hogy története is kerek, nemcsak a hasonlat, a mű szerkezete is tanúsítja.

Gyűrű: kerekesség. Az ezredes Szegzárdra érkezésével indul a történet, amelynek mozzanatait a mindentudó író pózában fellépő elbeszélő még valószerűsíti is: „Ennek nem maradt írásos nyoma, csak annyi, hogy Töttös Ármin lómészáros unokája följegyezte a dátumot a családi Biblia hátulsó lapjára: augusztus 12.” A továbbiakban azonban kitűnik, hogy a történet e pillanata nemcsak a történetindítást, de a megérkezést is jelzi. A történetmondás ugyanis ugyanoda jut el az elbeszélés végén, ahonnan elindult: *Sutting Szegzárdra* érkezésével le is zárul. A történet tehát valóban kört ír le; kezdete és vége egy.

Gyűrű: befejezettség. Ezzel a jelentéskörrel áll összefüggésben az elbeszélést több ízben, ismétlésszerűen felszaggató, de folyamatossága folytán tovább is görgető kijelentés: „A gyermekkor elmúlt.” Vagy a közelséget is jelző formában: „A gyermekkor elmúlt, Crescence.” Valami elmúlt, befejeződött, bezárult, mint a kör. Az ezredes töprengéseiből kigördülő rejtjeles mondatra nem is a jelen elbeszélés, hanem az *Adagio, karácsony* című Mészöly-írás adhat kulcsot. „Szép az, amikor a létezés lelassul” – ezzel a mondattal indul az *Adagio*... (S tegyük még hozzá: maga az *adagio* műszó is a tempólassúságát jelenti.) Egyetérthetünk a kötetet elemző Csuhi István megfigyelésével, hogy a kötetnek, így az általunk tárgyalt elbeszélésnek is hangsúlyos helyzete, állapota a „lelassult létezés” (pl. a szerelem időtlen boldogsága), vagy épp ennek hiánya: „A »lelassult létezés« az emberi helyzetek végtelenségéből a humánusabb szélső pontot jelzi: a nyugalmi állapotot, egy gyermekkori karácsonyi hangulatot, amellyel szemben másik pólushént a történelem »testközélebe« került felnőtt áll, hogy az öregkor elérkeztével ismét ez a »lelassult« létezés álljon elő. Mindkét mű, a *Bolond utazás* és a *Sutting ezredes tündöklése* is a »lelassult létezés« szép és utolérhetetlen élményére felel azzal, hogy a személyes lét *allegro*ját, a másik végtetet, a határhelyzetekben lévő embereket mutatja be” (Kortárs, 1988. 4.). „A gyermekkor elmúlt” kijelentés édes-bús emlékezés e „lelassult létezésre”, s egyben ennek megismételhetetlenségét is jelzi. Valami lezárult, befejeződött. Ami helyette/utána maradt: a történelem vihara, a forradalomra való lázas készülődés, helyzetfelmérés, tervek, elképzelések egymásutánja.

Gyűrű: erotika. E jelentéskör az elbeszélés folyamán mindvégig dominál. A természetleírások, lírai részletek szinte egytől egyig hol forradalmi, hol erotikus utalásokat rejtnek, hol mindkettő egybefonódásának rejtjeles kifejezői. A „dombok buján domborodtak”; hátramaradt egy teljes nap: „akár egy agyonölelt bokrétából a maradék szál, melynek a szeméremszirmai már nem nyílhatnak ki”. Vagy: a kihűlt színtér és a hitvesi ágy közötti analógia stb. Az ölelés közelsége és emléke kíséri útján *Suttingot*, hogy az elbeszélés végén bizonyos szögfejek enigmatikus rejtjelzésében is Crescence sáljának flipperpöttyöcskéire ismerjen. Tulajdonképpen ennek az ölelésnek testmeleg emlé-

két idézi fel az a gesztus is, amikor az ezredes a gyermekkor elmúlását (a Crescencet) megszólító formában konstatálja.

„Mészöly Miklós prózájának a hallatlanul gazdag és reális részletrajzok ellenére nem valósága, hanem jelentése van” – állítja említett kritikusa. S valóban: lírai képei, fátyolszerűen rejtélyes hasonlatai inkább jelentéshordozó, mint helyszínelő, -festő funkciót töltenek be. Mélyen metaforikus beszéd jellemzi az elbeszélést – ugyanakkor a *felismerések* elbeszélésének is nevezhetnénk, hiszen a rejtjelességen, varázslatosságon kívül egy ezzel ellentétes szál is végighúzódik a szövegen: a hol lírai láttatású, hol hétköznapien egyszerű, bölcs megfigyelések, felismerések fonala: „A győzelem kerek, mint az égbolt”; „Zoska, Amálka gyermeksege: az ő fejecskéjükben a meséknek még nincs változata!”; A szerelem „nagyobb évszak, mint a napokra tépdesett kis zsarnokkodó időjárások”; „A halál és a szerelem évszaka nem elválasztható” stb.

„Megbízatom, hogy az egyetlen szó helyét keressem meg” – mondja Sutting, s ez nemcsak metaforikus értelmű, de metanyelvi utalást tartalmazó mondat is.

A múlt század „egyik forradalmi változásokkal teljes nyárutóján” indítja az író a történetet, de ez nem túl lényeges a szöveg szempontjából. Sutting ezredes ugyanis, aki még sohasem ölt, csupán egy karóra akasztott, rozsdás fazekat ragasztott oda a karóhoz (s ugyanígy egy harkályt a fatörzshöz gyermekkorában) és „sorsdöntő vérengzések mellett lovagolt el”, egy időtlen térben, űrben lovagol, s hol kifelé tekint, az elkövetkező s győztesnek vélt forradalom esélyeit latolgatja, hol befelé, szívhangjaira, „csilloghullásokat”, a szerelem csodáit számolva. Külső és belső történet: a külső ritmusát Sutting lovaglásának üteme adja, a belső történetek hálóját pedig a főhős hol egyenes, hol szabad függő beszéde jelzi, kiemelve, hangsúlyozva s egyben átforrósítva a megélt boldogság történetzilánkjait. Látvány- és képelettöredékek bukkannak fel és merülnek el emlékezetében, e zilált, örök jelen időben – az elmúlt gyermekkor kárpótlásaként.

A kötetet záró *Bolondos utazás* című elbeszélésnek (nevezhetnénk kisregénynek is) szintén az utazás áll a középpontjában. Ez a történet, ahogyan alcímében áll, „néhány jelentéktelen körülmény részletes ismertetése”, s itt a *részletes* meghatározást kell hangsúlyosnak tekintenünk.

A történet főhőse egy vasúti kocsi: „Ott Károly mérnök és tervező figyelemre méltó munkája”, amely múltat, jelent egyaránt átél. A többes szám első személyben feltűnő, s ezzel az eljárással önmagát, a történetben szintén részvevőt elidegenítő elbeszélő tehát múlt és jelen történéseit csúsztatja egymásra. A két történeti sík nyilván végkicsengésében azonos: ebbe a vagonba köti fel magát egy razzia alkalmával Knobsdorff, miután végignézi felesége és egy bőrkabátos razziás nászát, s ebben a kocsiban leli halálát a népes csoport – köztük az elbeszélő is – egy vasúti szerencsétlenség következtében. A történeten belül a „jelentéktelen körülmények részleteinek” lehetünk tanúi: a vasútkocsi-belső részletes leírásának, Cseprikálovics Borbála jellemzésének, kinek története „egy külön történet”, a csecsemőjét szoptató Orsolya előkészületeinek stb., másrészt összefüggések derengnek fel: összefüggések, „melyek nem áttekinthetők, noha világosak és élesek”.

Itt már a béke idejében vagyunk, a békéében, melyet azonban fel-felhasítanak még a közeli és friss történelmi események. Az elbeszélő tudatában ily módon forr egy képbe a vonat WC-lámpájára akasztott gácsér egy hasonló múltbeli jelenettel a kivégzések

idejéből. S Cseprikálovics Borbála jelenléte is a múltba kalauzolja: szinte megtévesztésig hasonlít egy madocsi lányhoz, aki egy kenyérunnep hajnalán tűnt fel.

A történetek egymásra rétegeződnek, egymásba olvadnak, elannyira, hogy „itt T.-ben, a milleneumi kocsi bontakozásánál képtelenség már eldönteni, hogy valóságot látunk-e, vagy bámulatos előrelátással képzelődünk”. A jó pár utasból összeverbuvalódott, elegyes társaság tagjai egy disznóvágás vendégei lesznek, miközben szerelvényük vesztegel. Itt kerülnek közel egymáshoz, s hajtja az elbeszélés Orsolyája is fejét a hős-ellentétes szál is végighúzódik a szövegen: a hol lírai láttatású, hol hétköznapi egyszerű, bölcs megfigyelések, felismerések fonala: „A győzelem kerek, mint az égbolt”; „Zoska, Amálka gyermeksége: az ő fejecskéjünkben a meséknek még nincs változata!”; A szerelem „nagyobb évszak, mint a napokra tépdessett kis zsarnokkodó időjárások”; „A halál és a szerelem évszaka nem elválasztható” stb.

„Megbízatom, hogy az egyetlen szó helyét keressem meg” – mondja Sutting, s ez nemcsak metaforikus értelmű, de metanyelvi utalást tartalmazó mondat is.

A múlt század „egyik forradalmi változásokkal teljes nyárutóján” indítja az író a történetet, de ez nem túl lényeges a szöveg szempontjából. Sutting ezredes ugyanis, aki még sohasem ölt, csupán egy karóra akasztott, rozsdás fazekat ragasztott oda a karóhoz (s ugyanígy egy harkályt a fatörzshöz gyermekkorában) és „sorsdöntő vérengzések mellett lovagolt el”, egy időtlen térben, úrban lovagol, s hol kifelé tekint, az elkövetkező s győztesnek vélt forradalom esélyeit latolgatja, hol befelé, szívhangjaira, „csilloghullásokat”, a szerelem csodáit számlálva. Külső és belső történés: a külső ritmusát Sutting lovaglásának üteme adja, a belső történésnek hálóját pedig a főhős hol egyenes, hol szabad függő beszéde jelzi, kiemelve, hangsúlyozva s egyben átforrósítva a megélt boldogság történetstilánkjait. Látvány- és képzelettörédek bukkannak fel és merülnek el emlékezetében, e zilált, örök jelen időben – az elmúlt gyermekkor kárpótlásaként.

A kötetet záró *Bolondos utazás* című elbeszélésnek (nevezhetnénk kisregénynek is) szintén az utazás áll a középpontjában. Ez a történet, ahogyan alcímében áll, „néhány jelentéktelen körülmény részletes ismertetése”, s itt a *részletes* meghatározást kell hangsúlyosnak tekintenünk.

A történet főhőse egy vasúti kocsi: „Ott Károly mérnök és tervező figyelemre méltó munkája”, amely múltat, jelent egyaránt átél. A többes szám első személyben feltűnő, s ezzel az eljárással önmagát, a történetben szintén résztvevőt elidegenítő elbeszélő tehát múlt és jelen történéseit csúsztatja egymásra. A két történetiség nyilván végkicsengésében azonos: ebbe a vagonba köti fel magát egy razzia alkalmával Knobsdorff, miután végignézi felesége és egy bőrkabátos razzias nászát, s ebben a kocsi bontakozásánál a népes csoport – köztük az elbeszélő is – egy vasúti szerencsétlenség következtében. A történeten belül a „jelentéktelen körülmények részleteinek” lehetünk tanúi: a vasútkocsi-belső részletes leírásának, Cseprikálovics Borbála jellemzésének, kinek története „egy külön történet”, a csecsemőjét szoptató Orsolya előkészületeinek stb., másrészt összefüggések derengnek fel: összefüggések, „melyek nem áttekinthetők, noha világosak és élesek”.

Itt már a béke idejében vagyunk, a békéében, melyet azonban fel-felhasítanak még a közeli és friss történelmi események. Az elbeszélő tudatában ily módon forr egy képbe a vonat WC-lámpájára akasztott gácsér egy hasonló múltbeli jelenettel a kivégzések

jik a szövegben: „A félrecsúszott tetejű szennyvizes aknából elégedetten mászik elő illegális ellenőrző útjáról a macska, s mint mindig, most is ugyanaz a hold kölcsönöz neki költői többletet.” Vagy, s ez a részlet már a *Pavorkából* való: „Esti szél – tekint-sük úgy ezt, mint könnyed helymeghatározást.” Az elbeszélés pedig így fejeződik – pontosabban: rekesztődik – be: „A spulni tekeredik tovább.” Az elbeszélés lezárhatatlansága ez? Lehetséges, főleg, ha már említett szövegek szándékos-erőszakos lezárására gondolunk: az elbeszélő egyszerűen kibújik az elbeszélésből, indítja gépkocsiját, s már semmi köze a történethez. A *Sutting ezredes tündöklése* még kerek történet, „mint a telihold”. A *Bolond utazást* már erőszakosan szakítja félbe az elbeszélő halála. Marad a fekete doboz. Az elbeszélés csődje?

A kérdés szándékolatlan ellentmondásos. Mészöly legújabb kötetében éppen az elbeszélés sokféleségéről győzi meg olvasóit: a történetközpontú, a történetet mellőző, kiiktató, a csupán beszélgetésre redukálódó, az ars poetica kérdéseket felvető, olykor önmagával ironizáló stb. elbeszéléslehetőségekről. Emiatt szinte lehetetlen (s fölösleges is) összefoglalni, uniformizálni jelen prózaalkotásait: a meszőlyi prózaművészet variációgazdagságát kell felismerni bennük.

HARKAI VASS Éva

SZÍNHÁZ

KOMÁMASSZONY, HOL A STUKKER?

A zárt helyiségből sziget lett.

Ez az előadást díszlet- és jelmeztervezőként is jegyző rendező, Csiszár Imre (Budapest) legmeghökkenőbb és egyben leglényegesebb újítása Görgey Gábor kétrészes komédiájának újvidéki felújításában. Annyira szokatlan ez a színhelycsere – ha jól tudom, eddig kivétel nélkül szabaddíszletben játszották a darabot –, hogy semmiképpen sem lehet csak egy futó ötlet. Sokkal több ennél, olyannyira, hogy ebben kell keresni az előadás értelmezésének kulcsát.

Tehetünk-e egyenlőséget egy ablak nélküli szoba és egy sziget közé? Részben igen, mert mind a kettő izolált, önmagában létező lélettér, világ, részben azonban nem, mert hogy mi van odakint, kívül a zárt helyiségen, azt nem tudjuk, esetleg feltételezhetjük, elképzelhetjük – lehet teljes sötétség, amelyből botorkálva-tapogatózva-araszolgatva tudnánk kijutni a fénybe, a világosra, de lehet vakító fényesség is, ami hasonlóképpen elbizonytalanít, elvakít, mint a vaksötét –, hogy mi van a sziget körül, azt viszont tudjuk: tenger, víz, végenincs, ismeretlen kéklő víztömeg, ami reménykeltő (a kék a remény színjelképe), de végtelenségével, parttalan tágasságával mégis inkább talán bizonytalanságot jelent.

Görgey Gábor: Komámasszony, hol a stukker? – Újvidéki Színház. Rendező, díszlet- és jelmeztervező: Csiszár Imre (Budapest). Színészek: Soltis Lajos (Cuki az alvilágból), Fejes György (A Méltóságos), Bicskei István (K. Müller), Banka János (Kiss, az intellektuel) és Venczel Valentin (Márton, a vidéki).